

Geopolitical analysis of relations between the Islamic Republic of Iran and the countries of the Persian Gulf

Reza Shamloo¹

1. Assistant Professor, Department of management, Faculty of Command and control, Khatam AlAnbia University of Air Defense, Tehran, Iran, rezashamloo1355@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received

28 April 2023

Received in revised form

15 April 2024

Accepted

06 June 2024

Published online

20 June 2024

Keywords:

Geopolitics, geopolitical analysis, relations, Islamic Republic of Iran, countries in the south of the Persian Gulf

ABSTRACT

Objective: The political behavior of a country in the cross-border and global arena is derived from geopolitics and knowing the geopolitical nature of a country will help to understand and analyze the type of geopolitical behavior and actions of that country towards other countries. The countries in their foreign relations are trying to adopt appropriate strategies in line with their national interests by taking advantage of geopolitical factors. The purpose of the research is to explain the relations between the Iran and the Persian Gulf countries from a geopolitical perspective.

Method: In terms of practical and a descriptive qualitative approach, which was carried out with the help of tools such as interviews documents. The statistical population of experts and all expert professors in this field and purposeful sampling using theoretical saturation and content analysis method was used to find the research results.

Findings: that despite the fact that the relations between the Islamic Republic of Iran and the countries of the Persian Gulf have been based on tension and misunderstanding at some points in time; But factors such as Islam, common geopolitics, oil, and tribal ethnic structures have caused closeness and some similarities.

Conclusion: In its behavior, the Islamic Republic of Iran has shown that in its relations with these countries, it has always sought convergence and promotion of relations and prevention of tension in the region, and these countries can take into account geopolitical interests and benefits. Appropriate opportunities and tension reduction, to provide more grounds for strengthening relations.

Cite this article: SHAMLOO, R. (2024). Geopolitical analysis of relations between the Islamic Republic of Iran and the countries of the Persian Gulf. *War Studies*, 6 (20), 1- 28.

DOI: 10.22034/qjws.2024.2001086.1147

Publisher: AJA Command and Staff University

تحلیل ژئوپلیتیکی روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس

رضا شاملو^۱

۱. استادیار، گروه مدیریت، دانشکده مهندسی فرماندهی و کنترل، دانشگاه پدافند هوایی خاتم‌الانبیاء (ص)، تهران، ایران، رایانامه: rezashamloo1355@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله:	هدف: رفتار سیاسی یک کشور در عرصه فرامرزی و جهانی برگرفته از «ژئوپلیتیک» است و شناخت ماهیت ژئوپلیتیک یک کشور به درک و تحلیل نوع رفتار و کنش‌های ژئوپلیتیک آن کشور در قبال دیگر کشورها کمک خواهد کرد. امروزه کشورهای دنیا در روابط خارجی خود تلاش می‌کنند با بهره‌گیری از عوامل ژئوپلیتیکی نسبت به اتخاذ راهبردهای مناسب در راستای منافع ملی خود اقدام نمایند. هدف پژوهش حاضر تبیین روابط ج.ا. ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس از منظر ژئوپلیتیک است.
مقاله پژوهشی	روش: تحقیق ازلحاظ هدف کاربردی است و رویکردی توصیفی و کیفی دارد که به کمک ابزارهایی از جمله مصاحبه و اسناد و مدارک دست اول انجام شده است. جامعه آماری خبرگان و کلیه اساتید صاحب‌نظر در این حوزه است. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و با استفاده از روش اشباع نظری انجام شده و به روش تحلیل محتوا برای یافتن نتایج تحقیق استفاده شده است.
تاریخ دریافت:	یافته‌ها: یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد علی‌رغم اینکه روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس در برخی از برهه‌های زمانی روابطی مبتنی بر تنش و سوءتفاهم بوده است؛ اما عواملی چون دین اسلام، ژئوپلیتیک مشترک، نفت و ساختارهای قومی قبیله‌ای باعث نزدیکی و برخی مشابهت‌ها شده است.
تاریخ بازنگری:	نتیجه‌گیری: جمهوری اسلامی ایران در رفتار خود نشان داده است که در روابط با این کشورها همواره به دنبال همگرایی و ارتقاء روابط و جلوگیری از تنش در منطقه است و این کشورها می‌توانند با در نظر گرفتن علائق ژئوپلیتیکی و بهره‌مندی مناسب از فرصت‌ها و کاهش تنش‌ها، زمینه‌های تقویت روابط را بیش‌ازپیش فراهم آورند.
تاریخ پذیرش:	کلیدواژه‌ها:
۱۴۰۲/۰۲/۰۸	ژئوپلیتیک، روابط بین-الملل، جمهوری اسلامی ایران، کشورهای خلیج فارس.
۱۴۰۳/۰۱/۲۷	
۱۴۰۳/۰۳/۱۷	
تاریخ انتشار:	
۱۴۰۳/۰۳/۳۱	

استناد: شاملو، رضا (۱۴۰۳). تحلیل ژئوپلیتیکی روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس. فصلنامه مطالعات جنگ، ۶ (۲۰)، ۱-۲۸.

DOI: 10.22034/qjws.2024.2001086.1147

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

ژئوپلیتیک بخشی از یک فن قدیمی است که در شکل کلاسیک خود بر جغرافیا، به‌عنوان عامل تعیین‌کننده اصلی تولید امنیت و قدرت توسط دولت‌ها در عرصه بین‌الملل تأکید دارد (مایل افشار، ۱۳۹۱). امروزه کشورهای دنیا روابط خارجی خود را به‌تبع از سرشت واقع‌گرای نظام بین‌المللی و بر اساس کدهای ژئوپلیتیکی خاص خود تنظیم می‌کنند و با توجه به منافع ملی و ارزیابی‌هایی که از قدرت‌های پیرامونی و یا رقیب خود دارند، تلاش می‌کنند با بهره‌گیری از عوامل ژئوپلیتیکی نسبت به اتخاذ راهبردهای مناسب در راستای منافع ملی خود اقدام کنند. در واقع درک صحیح از نقش عوامل ژئوپلیتیکی می‌تواند تأثیر به‌سزایی در شکل‌گیری روابط یک کشور با دیگر کشورها بگذارد. بدون شک در جهان امروز، اهمیت دیپلماسی و ارتباطات بین‌الملل و نقش تعیین‌کننده و حیاتی آن در کشورها دوچندان شده است. با نگاهی به پیشینه اتحادیه‌های بشری در طول تاریخ، این واقعیت به دست می‌آید که همواره اتحادها در سایه «منافع مشترک» شکل گرفته است و این منافع مشترک می‌توانسته اقتصادی، دفاعی، سیاسی یا فرهنگی و اعتقادی باشد. در دنیای امروز تمایل برای ایجاد اتحادیه‌های گوناگون بیشتر شده است (فرجی‌راد و قاسمی، ۱۳۹۱: ۲۰).

روابط جمهوری اسلامی ایران و همسایگان حوزه خلیج فارس، به‌عنوان یکی از زیرسیستم‌های منطقه‌ای از اهمیت خاصی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران برخوردار است و روابطی چندبعدی و پیچیده محسوب می‌شود. در جنوب ایران، کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس قرار دارند. آن‌ها کشورهای کوچک و بزرگی هستند که به دلیل برخورداری از منابع بزرگ نفت به ثروت فراوان دست‌یافته، ضمن اینکه در دو دهه اخیر در عرصه نوسازی و تولید ثروت، گوی سبقت را از دیگر کشورهای منطقه ربوده‌اند، در روابط با جمهوری اسلامی ایران هم وضعیت خاصی دارند. از یک‌سو، بروز برخی از تحولات در منطقه پیوندهای آن‌ها را عمیق‌تر و مناسباتشان را تقویت کرده است و از سوی دیگر تنش میان این کشورها با جمهوری اسلامی ایران در چند دهه گذشته با فرازوفرودهایی ادامه داشته است. از منظر جمهوری اسلامی ایران حوزه خلیج فارس از اهمیت زیادی برخوردار است و اگر به‌عنوان مبدأ تهدید نظامی قدرت‌های فرامنطقه‌ای و نظام سلطه به رهبری آمریکا مفروض و طراحی شود، در نتیجه توان دفاعی راهبردی جمهوری اسلامی ایران به این نقطه و به‌موازات آن دریای عمان

معطوف می‌گردد؛ بنابراین جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با استفاده از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی خلیج فارس، وزن، جایگاه و منزلت ژئوپلیتیکی خود در منطقه و جهان را ارتقاء دهد.

با توجه به این‌که عوامل ژئوپلیتیک میان جمهوری اسلامی ایران و کشورهای جنوب خلیج فارس نقش اساسی و تعیین‌کننده‌ای در روابط جمهوری اسلامی ایران با کشورهای حوزه خلیج فارس دارند، بنابراین نگرانی و دغدغه‌ای که وجود دارد این است که عدم توجه به این عوامل در حوزه خلیج فارس، حوزه تصمیم‌گیری در سطح کلان راهبردی را با مشکلاتی مواجه می‌کند و موجب می‌گردد با از دست رفتن بسیاری از فرصت‌ها و افزایش تهدیدات قدرت‌های فرامنطقه‌ای، ایالات متحده آمریکا و حتی اخیراً رژیم غاصب صهیونیستی، ضمن حضور بیشتر در منطقه، فرصت مانور و تحرک در خلیج فارس و همسایگان جنوبی ایران را پیدا کنند و این امر مشکلات و هزینه‌های زیادی را به جمهوری اسلامی ایران تحمیل خواهد نمود؛ لذا مسئله اصلی تحقیق این است که تحلیل ژئوپلیتیکی روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس که برگرفته از یک روند علمی و کار پژوهشی باشد، تدوین نشده و باید به آن پرداخته شود. تحلیل ژئوپلیتیکی روابط فی‌مابین جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس هدف اصلی این تحقیق است.

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

مبانی نظری

ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک^۱ مرکب از دو واژه «ژئو» به معنای زمین و «پلیتیک» به معنای سیاست است. «سوئل بی کوهن»^۲ در کتابش «جغرافیا و سیاست» معتقد است که ژئوپلیتیک مطالعه کاربردی روابط جغرافیایی میان فضا و سیاست است (Chohen, 1994:17). دکتر محمدرضا حافظنیا، ژئوپلیتیک را این‌گونه تعریف می‌کند: «علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر» (حافظنیا، ۱۳۹۰: ۲۶-۳۷).

^۱. Geopolitic

^۲. Saul Bernard Cohen

عامل ژئوپلیتیکی

از جمله عوامل شناخته شده ژئوپلیتیک می توان به موقعیت های استراتژیک و ژئواستراتژیکی، موقعیت های ارتباطی، دریایی و ساحلی، جنبه های طبیعی و فیزیکی سرزمین نظیر شکل، وسعت، اوضاع توپوگرافی و اقلیم و وضعیت های اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی و نوع و میزان منابع طبیعی و کمیت و کیفیت منابع انسانی و عناصر فرهنگی و تاریخی و غیره اشاره کرد (حافظنیا، ۱۳۹۰: ۱۱۱-۱۱۰).

تحلیل ژئوپلیتیکی

نگرش به مسائل و وقایع که از منظر جغرافیا و عوامل جغرافیای پایه با در نظر داشتن رقابت و قدرت صورت می گیرد را تحلیل ژئوپلیتیکی می گویند. در تحلیل ژئوپلیتیک مسائل و پدیده ها، لازم است به نقش عوامل جغرافیای طبیعی، جغرافیای انسانی، جغرافیای اقتصادی، جغرافیای سیاسی و عوامل جغرافیای استراتژیک و سایر عوامل جغرافیای پایه توجه شود. اگرچه ممکن است در همه تحلیل ها همه عوامل نقش نداشته باشند (مختاری هشی و شمس، ۱۳۹۶).

خلیج فارس

منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس، دربرگیرنده هشت کشور جمهوری اسلامی ایران، عربستان سعودی، عراق، کویت، امارات متحده عربی، قطر، عمان و بحرین است که هر یک از آن ها با در پیش گرفتن سیاست های مختلف درصدد کسب قدرت بیشتر، ارتقای وزن ژئوپلیتیکی خود و اثرگذاری بیشتر در این منطقه ژئوپلیتیکی هستند؛ این مسائل عاملی شده است تا در منطقه خلیج فارس شاهد تعارض و بعضاً تضاد منافع ملی و امنیت ملی هریک از نظام های سیاسی باشیم (فرجی راد، ۱۳۹۴). در این پژوهش، کشورهای حوزه خلیج فارس شامل کشورهای عربستان، امارات، بحرین، قطر، کویت و عمان به غیر از عراق است.

نظری های مهم روابط بین الملل

روابط بین الملل، مجموعه ای از تعاملات خارج از مرزهای جغرافیایی در حوزه های سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی و اجتماعی و... است که توسط بازیگران فرا و فرو

ملّی انجام شده و ماهیتی مبتنی بر تعاملات (از همکاری گرفته تا رقابت) را دربر می‌گیرد. این تعاملات که در ادبیات علمی از آن با واژه روابط بین‌الملل^۱ یاد می‌شود، طیف به هم پیوسته‌ای از کنش‌ها و واکنش‌ها از جمله همکاری، ائتلاف، اتحاد، شراکت، رقابت یا حتی تنش و نزاع را دربر گرفته و اشکال مختلفی از روابط دو یا چندجانبه را در برمی‌گیرد (فرجی‌راد و همکاران، ۱۳۹۴). معروف‌ترین این نظریات عبارت‌اند از:

- (۱) نظریه‌های منازعه و کشمکش: شامل تحلیل منازعات، بازدارندگی، توازن قوا و بازی‌ها
- (۲) نظریه‌های نظام بین‌الملل: شامل تئوری‌های سیستم‌ها و وابستگی‌ها
- (۳) نظریه‌های همکاری و همگرایی: شامل تبیین روابط و رفتار دولت‌ها بر اساس همکاری مانند همگرایی، وابستگی متقابل، کارکردگرایی (جمالی، ۱۳۸۵: ۲۱۵).

نظریه‌های همکاری و همگرایی^۲

(۱) تئوری همگرایی

«ارنست هاوس»^۳ در این رابطه می‌گوید: همگرایی عبارت است از گرایش به‌سوی ایجاد داوطلبانه واحدهای سیاسی بزرگ‌تری که هر یک از این واحدها به شکل خودآگاهانه‌ای از استفاده و به‌کارگیری زور در روابط خود با یکدیگر اجتناب می‌ورزند (سیف‌زاده، ۱۳۸۶: ۳۰۷).

(۲) وابستگی متقابل

نظریه وابستگی متقابل همانند نظریه همگرایی، در طیف «تئوری‌های همکاری» قرار دارد. نظریه وابستگی متقابل بر این نکته مبتنی است که در سیستم بین‌المللی معاصر، مسائل اقتصادی و رفاهی، جایگزین مسائل سیاسی و امنیتی شده و مذاکره، ارتباطات متقابل و همکاری می‌تواند منافع طرفین را تأمین کند. (سیف‌زاده، ۱۳۸۴: ۳۸۳-۳۸۲).

(۳) ارتباطات

نظریه ارتباطات «کارل دویم» بر آن است که شاخص همه اجتماعات، وجود حجم چشم‌گیری از مبادلات میان اشخاص است. وی جوهره مردم را وجود ارتباطات دانسته و

1. International Relations & Relationship

2. Integration

3. Ernest B Haas

معتقد است علاوه بر ارتباطات اجتماعی، تبادلات اقتصادی نیز مردم را به هم پیوند می‌دهد.

۴) کارکردگرایی و همکاری بین‌المللی

کارکردگرایان اساساً روی ابعاد مشارکت‌آمیز فعالیت‌های بین‌المللی تأکید کرده و از ابعاد منازعه‌آمیز آن طفره می‌روند. آن‌ها بر اساس سیاست همکاری و عقلانیت به جهان می‌نگرند، نه بر اساس سیاست منازعه و عقلانیت‌گریزی. آن‌ها امیدوارند با افزایش گسترده انواع سازمان‌های کاربردی، همکاری میان ملت‌ها و دولت‌ها افزایش یابد (عبدالله خانی، ۱۳۸۳: ۱۲۳).

نظریه‌های منازعه و کشمکش بین دولت‌ها

تئوری‌های تحلیل منازعات شامل مفاهیم، رقابت، تنش، بحران، منازعه، بازدارندگی، توازن قوا و بازی‌ها است که به هر کدام مختصراً پرداخته می‌شود.

۱) رقابت^۱

واژه رقابت به وضعیتی اطلاق می‌شود که یک کشور درصدد به دست آوردن موقعیتی باشد، بدون آنکه درصدد جلوگیری دیگران از دستیابی به آن برآید. هنگامی رقابت تبدیل به منازعه می‌شود که طرفین بکوشند موقعیت خویش را با تنزل دادن موقعیت دیگران یا ممانعت از آن‌ها تقویت کرده و مانع دستیابی سایرین به اهدافشان شوند و رقبای خود را از خارج و یا حتی داخل نابود کنند. (هالستی، ۱۳۸۳: ۶۹۵).

۲) تنش^۲

واژه تنش به مجموعه‌ای از ایستارها و تمایلاتی چون عدم اعتماد و سوءظن مربوط می‌شود که مردم و سیاست‌گذاران در قبال طرف‌های دیگر دارند. تنش‌ها به‌خودی‌خود موجب اختلاف نمی‌گردند؛ بلکه تنها طرف‌ها را آماده می‌سازند تا در صورت تلاش برای دستیابی به اهداف ناسازگار، رفتاری مبتنی بر اختلاف در پیش گرفته یا از خود نشان دهند (هالستی، ۱۳۸۳: ۶۹۳).

۳) منازعه^۳

1. Competition

2. Tention

3. Conflict

منازعه نوعی کنش متقابل و تعامل افراد و کشورها با یکدیگر است. منازعه نوعی از رقابت است که در آن طرفین در عین تلاش و تقلا برای دستیابی به منابع کمیاب، سعی می‌کنند با تقویت موضع و ارتقای موقعیت و منزلت خود، دیگری را از راه رسیدن به هدف مطلوب بازدارد، منصرف کند یا خارج سازد (قربانی نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۶۸). منازعات ژئوپلیتیک ملت‌ها و دولت‌ها از سنخ منازعاتی است که بر سر منابعی رخ داده که دارای ماهیتی ارزشی - جغرافیایی‌اند (Morghan; 2002: 39).

۴) نظریه بازی‌ها

بر اساس این نظریه عرصه روابط میان دولت‌ها مانند صفحه شطرنج است و دولت‌ها و دولتمردان به مثابه بازیگرانی هستند که در مقابل یکدیگر قرار گرفته‌اند و برد و باخت در این بازی، بستگی به مهارت، حدس نزدیک به واقع، اطلاعات و غیره دارد (بابایی، ۱۳۹۴: ۴۳).

نظریه‌های واقع‌گرایی

بدون شک واقع‌گرایی مهم‌ترین نظریه روابط بین‌الملل پس از جنگ جهانی دوم است که فرهنگ خاص خود را به وجود آورده است. واقع‌گرایان از این نظر خود را واقع‌گرا می‌دانند که نظر آنان با «واقعیت» جهان همخوانی دارد ریشه‌های آن را می‌توان در آرای «توسیدید»، «ماکیاولی»، «هابز» و غیره مشاهده نمود (مشیرزاده، ۱۳۸۴: ۷۳).

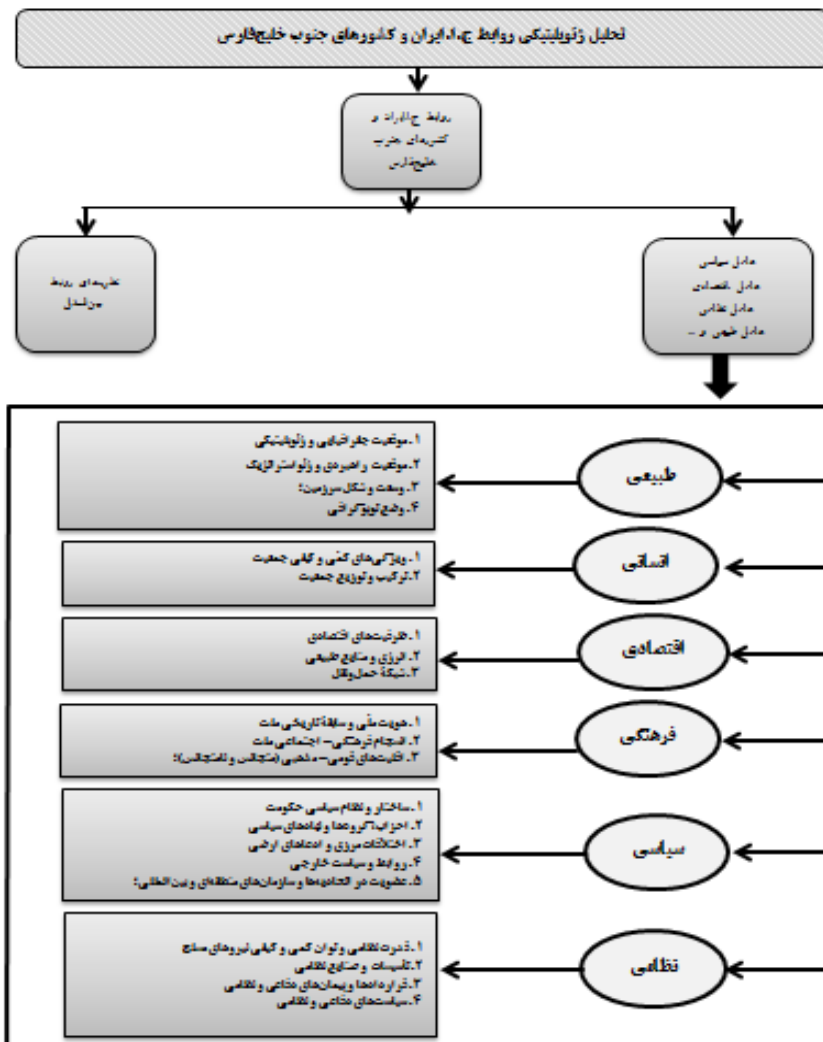
تئوری سازه‌نگاری

تحلیل سازه‌نگارانه متوجه تأثیر هویت ملی در شکل‌دهی به سیاست خارجی است. در این چهارچوب سازه‌نگاری معتقد است که هویت یک دولت، با ارجاعاتی ارزشی به گذشته و آینده کشور شکل می‌گیرد (کامران و کرمی، ۱۳۹۳). این نگرش بر ساخت اجتماعی واقعیت تأکید می‌کند که همه کنش‌های انسانی در فضایی اجتماعی شکل می‌گیرد و معنا پیدا می‌کند و این معناسازی است که به واقعیات جهانی شکل می‌دهد (جوانی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۱).

چهارچوب نظری تحقیق

با نگرش به اطلاعات گردآوری‌شده در قالب مدارک (ادبیات تحقیق، اسناد و مدارک)، چهارچوب نظری تحقیق (برگرفته از رساله دکتری فضل‌الله نودری دانشگاه عالی دفاع

ملی) برابر شکل زیر ارائه می‌گردد و اساس مطالعات میدانی در محیط‌شناسی را شکل می‌دهد.

شکل شماره (۱) چارچوب نظری تحقیق

محیط‌شناسی مسئله

الف) محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس به شرح جدول شماره یک و دو ارائه می‌شود:

جدول (۱) محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران

ایران در جنوب غربی آسیا در نیمکره شمالی و بین مدار ۲۵ درجه و ۳ دقیقه تا مدار ۳۹ درجه و ۴۷ دقیقه عرضی شمالی و ۴۴ درجه و ۵ دقیقه تا ۶۳ درجه و ۱۸ دقیقه طول شرقی نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد (صفوی، ۱۳۸۱: ۷). به‌طور کلی کشور ایران دارای سه امتیاز موقعیتی است: نخست: این کشور متصل به موقعیت بری اوراسیاست؛ دوم: به سبب دارا بودن سواحل طولانی در خلیج فارس و دریای عمان، موقعیت بحری دارد. سوم: به لحاظ در اختیار داشتن تنگه راهبردی هرمز، دارای موقعیت گذرگاهی است. این تنگه از شاه‌رگ‌های حیاتی اقتصاد جهان است (قنبری جهرمی، ۱۳۹۴: ۷۳). ایران با وسعتی بیش از ۱/۶۴۸/۱۹۵ کیلومتر مربع شانزدهمین کشور بزرگ جهان و سومین کشور پهناور آسیای جنوب غربی به شمار می‌رود (بختیاری، ۱۳۸۵: ۱۸). ایران با این مساحت جزء کشورهای خیلی بزرگ محسوب می‌شود و دارای شکلی شبیه به متوازی الاضلاع ناموزون است (نوذری و مهرابی، ۱۳۹۹: ۷۷). فلات ایران از نظر توپوگرافی، اشرف و تسلط کامل بر جلگه‌ها، چاله‌ها و دشت‌های پیرامون خود دارد و این بزرگ‌ترین امتیاز ژئواستراتژیکی برای این کشور به شمار می‌رود (رشید، ۱۳۸۶: ۶۲). جمهوری اسلامی ایران با جمعیتی بیش از ۸۳ میلیون نفر و با دارا بودن نظامی مستقل، مقتدر، مردمی و انقلابی با برخورداری از نیروهای مسلح از جان گذشته و کارآمد که تربیت و آموزش‌دیده در دانشگاه‌ها و مراکز نظامی باکیفیت بوده و با داشتن تجربه ارزشمند هشت سال دفاع مقدس، دارا بودن بسیج مردمی ده‌ها میلیون نفری وفادار به‌نظام و به جهت تجهیزاتی با داشتن صنایع و فناوری نظامی بومی که قادر است تجهیزات و سلاح موردنیاز نیروهای مسلح را تولید کند، از قدرت نظامی کافی برای دفاع از جمهوری اسلامی ایران برخوردار است (بوالحسنی، ۱۳۹۲: ۱۵۶). وزارت دفاع ایران با تقویت زیرمجموعه‌های بالگردسازی، هواپیماسازی و صنایع نظامی خود طی چند سال، کشور را به یکی از قطب‌های اسلحه‌سازی منطقه تبدیل کرد و اکنون نیروهای مسلح ایران تمامی نیازهای خود را برآورده می‌کنند (جهانشاهی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۵). ایران از جمله کشورهایی است که بیشترین تأثیرپذیری را از منابع طبیعی خود به‌ویژه نفت داشته است. درآمد حاصل از نفت در حدود ۸۰ درصد درآمدهای ایران از محل مبادلات مرزی خارجی را تشکیل می‌دهد و هزینه خرید لوازم صنعتی و مواد غذایی و تسلیحات نظامی کشور را تأمین می‌کند و به‌طور خلاصه نفت هنوز رگ حیاتی اقتصاد و امنیت ایران است. ساختار اقتصاد ایران تک‌محصولی و بر پایه درآمدهای ارزی ناشی از استخراج و صدور نفت قرار دارد (مؤمن، ۱۳۹۶: ۱۶۱). ایران کشوری دارای ذخایر وسیع و فراوان معدنی شامل: زغال‌سنگ، سنگ آهن، سنگ مس و دیگر ذخایر معدنی فلزی و غیرفلزی و نیز سنگ‌های ساختمانی و تزئینی است و این ذخایر، ایران را به یکی از کشورهای معدنی عمده جهان تبدیل کرده است. ذخایر معدنی کشف‌شده در ایران که به سه دسته عمده مواد سوختنی، مواد فلزی و غیرفلزی تقسیم می‌شوند، بالغ بر ۲۴ میلیارد تن برآورد شده است. (مریدی، ۱۳۹۱: ۸۳). ایران دارای یکی از کهن‌ترین فرهنگ‌های جهان است که سابقه تاریخی آن به پیش از بنیان‌گذاری دولت هخامنشی در قرن ۶ قبل از میلاد می‌رسد. لذا از حیث تأسیس دولت

عوامل
ژئوپلیتیکی
جمهوری
اسلامی ایران
(طبیعی،
نظامی،
سیاسی،
اقتصادی و...)

سرزمینی و برخورداری از حکومت مقتدر در جهان پیشتاز بوده است. این در حالی است که اغلب کشورهای غرب آسیا (خاورمیانه) در قرن بیستم پا به عرصه تاریخ نهاده‌اند و استقرار هویت ملی جدید و محدود آن‌ها به راحتی صورت نمی‌گیرد (عزتی و یزدان‌پناه، ۱۳۸۶: ۶۵-۶۴). دین اسلام وجه مشترک بیش از ۹۸٪ درصد جمعیت ایران است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). با توجه به نقش بنیادین دین و مذهب در باورها، اعتقادات، رفتارها و کردارهای مردم، این دو به‌منزله عوامل همگرایی و وحدت ملی شناخته می‌شوند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱: ۱۸۹). با پیروزی انقلاب اسلامی، ساختار حقوقی و سیاسی جدیدی در ایران شکل گرفت که در همه‌پرسی فروردین‌ماه ۱۳۵۸ با اکثریت ۹۸/۲ درصدی آرای واجدین شرایط، نظام جمهوری اسلامی ایران نامیده شد. ایران در منطقه‌ای قرار گرفته که از دیرباز منطقه حضور و رقابت قدرت‌های فرمانطقه‌ای محسوب می‌شده است. نفت و گاز، ویژگی‌های ژئواستراتژیک و برخی علایق مذهبی، زبانی و فرهنگی سه زمینه اصلی حضور قدرت‌های فرمانطقه‌ای در خلیج فارس، قفقاز، آسیای مرکزی و حتی پاکستان، افغانستان و آناتولی بوده است. بر این اساس حداکثر تراکم حضور قدرت‌های بزرگ در جهان را می‌توان در مناطق پیرامونی ایران جستجو کرد (کریمی‌پور، ۱۳۸۱: ۳۰). به‌طور کلی در اصل بیست و ششم قانون اساسی کشور، فعالیت احزاب، جمعیت‌ها، گروه‌ها و جریان‌های سیاسی مشروط به این شده است که اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی و موازین اسلامی و اساسی جمهوری اسلامی ایران نقض نشود.

جدول (۲) محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی کشورهای جنوبی خلیج فارس

خلیج فارس (دریای پارس به زبان فارسی) در ۲۴ تا ۳۰ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ تا ۵۶ درجه و ۲۵ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. خلیج فارس امروزه به آبراهی تلقی می‌شود که در امتداد دریای مکران (عمان) قرار گرفته و با کشور باستانی ایران و کشورهای عربی عربستان، کویت قطر، امارات، بحرین، عمان و عراق مرز آبی مشترک دارد. طول خلیج فارس از تنگه هرمز تا آخرین نقطه پیشروی آن در جانب مغرب ۸۰۵ کیلومتر است. عمق کم خلیج فارس باعث شده است که خشکی مرتب به درون دریا پیشروی نماید (اقبالی و همکاران، ۱۳۹۵). منطقه خلیج فارس به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی، به‌عنوان استراتژیکی‌ترین نقطه در قلب خاورمیانه بسیار مورد توجه قدرت‌ها بوده است. وجود این منابع اهمیت روزافزونی به تنگه هرمز به‌عنوان شاهراه حیاتی دنیا و به‌عنوان تنها خروجی خلیج فارس به دنیای خارج از خود در مطالعات امنیت جهانی داده است. خلیج فارس از دو بُعد عمده مورد توجه قدرت‌های جهانی است. بُعد اول که همان نقش محوری انرژی در اقتصاد جهانی است و دوم موقعیت ارتباطی ممتازی که جغرافیای خلیج فارس را به کانون و نقطه ثقل کریدورهای ارتباطی جهان مبدل کرده است (عباسی و همکاران، ۱۳۹۴). آمار جمعیتی و سرزمینی کشورهای جنوب خلیج فارس به همراه جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۱۸ م در حدود ۱۴۰ میلیون نفر بوده است (پایگاه اطلاع‌رسانی رتبه سه، برخط، ۹۸). برخی از کشورهای ثروتمند خلیج فارس دارای جمعیت‌های به نسبت کوچکی هستند. تولید نفت و گاز طبیعی، بسیاری از کشورهای حاشیه خلیج فارس را قادر ساخته است تا از دایره بسته

عوامل
ژئوپلیتیکی
کشورهای
حوزه
خلیج فارس
(طبیعی،
نظامی،
سیاسی،
اقتصادی)

گسترش جمعیت و خدمات و منابع ناکافی رهایی یابند و درآمدهای هنگفتی را کسب نمایند. عربستان سعودی در تئوری‌های مطرح ژئوپلیتیکی جایگاه ویژه‌ای دارد. موقعیت ممتاز و دسترسی آن به دریای سرخ و خلیج فارس، موقعیت ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیکی منحصربه‌فردی به این کشور داده است (رستمی، ۱۳۹۸: ۶۶). کشورهای این منطقه برعکس سایر کشورهای منطقه، رشد جمعیت را تشویق کرده و نیروی کار فراوانی را به‌صورت مهاجر از سایر کشورها پذیرفته‌اند. دولت‌های ثروتمند خلیج‌فارس به‌شدت بر کارگران آسیایی متکی هستند (فرجی‌راد و قربان‌نژاد، ۱۳۹۵). منطقه خلیج‌فارس ازجمله مناطقی از جهان محسوب می‌شود که از لحاظ مذهب و فرقه‌های مختلف آن، ترکیب چندان همگنی ندارد. اقلیت‌های دینی در منطقه حدود ۲ درصد کل جمعیت منطقه را شامل می‌شوند، این اقلیت‌ها بیشتر پیرو ادیان مسیحیت، یهودیت، هندو، بودایی، زرتشتی و ... هستند. اکثریت مردم منطقه پیرو دین اسلام هستند که طبق آمار جمعیتی سال ۲۰۰۵، از کل جمعیت منطقه، ۶۵ درصد را شیعیان و حدود ۳۳ درصد را سنی‌ها به خود اختصاص می‌دهند و در میان فرقه‌های مختلف تشیع، شیعه دوازده‌امامی بیشترین پیروان را دارد و می‌توان گفت ۹۵ درصد شیعیان منطقه دوازده‌امامی هستند. (فرجی‌راد و همکاران، ۱۳۹۵). اقتصاد کشورهای منطقه به‌شدت وابسته به نفت است (تک‌محصولی) و در تمامی این کشورها، فعالیت‌های اقتصادی و کسب درآمد، نشأت‌گرفته از درآمدهای حاصل از صادرات نفت است. به‌طورکلی، نفت و گاز بر اقتصاد ملی کشورهای یادشده تفوق دارد (ارغوانی و خوش‌گفتار، ۱۳۹۶). اکثر کشورهای این منطقه این کشور از لحاظ زیرساخت‌های حمل‌ونقل جاده‌ای، دریایی و هوایی از امکانات نسبتاً خوبی برخوردار هستند (محقق ساخته) و برخی از کشورهای این منطقه مانند کویت و قطر شبکه راه‌آهن ندارد و تاکنون خطوط ریلی برای گسترش ارتباطات و حمل‌ونقل در آن ایجاد نشده است (شریفی، ۱۳۸۹: ۶۵). دولت‌های این منطقه که بسیاری از آنان با مرزبندی‌های تصنعی توسط قدرت‌های بزرگ به وجود آمده‌اند، دارای بافت ناهمگون فرهنگی و قومیتی شده و این مسئله رهبران سیاسی آنان را به‌منظور حفظ یکپارچگی سیاسی به اقتدارگرایی سوق داده است (مهنام و زارع زحمتکش، ۱۳۹۱). جهان اسلام برای زدودن موانع همکاری که در ابعاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خود را نشان داده، باید به همکاری اقتصادی رو بیاورد؛ زیرا این‌گونه همکاری در مقایسه با انواع دیگر همکاری‌ها از حساسیت کمتری برخوردار است و در صورت تداوم همکاری اقتصادی، منجر به همکاری در دیگر زمینه‌ها خواهد شد (حاجی حسینی، ۱۳۹۱: ۷۷). نظام سیاسی کشورهای جنوبی خلیج‌فارس هرچند از برخی لحاظ تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند؛ اما درمجموع شباهت چشمگیری نیز با یکدیگر دارند (فرجی‌راد و همکار، ۱۳۹۴). دولت‌های حوزه خلیج‌فارس از زمان پیدایش، همواره تلاش کرده‌اند، تأمین امنیت و بقای دولت خود را به قدرت نظامی و دفاعی دولت‌های قدرتمند فرمانطقه‌ای گره بزنند. مقصود و مطلوب این دولت‌ها در دهه‌های گذشته حضور و نقش‌آفرینی قدرت‌های بزرگ در سیستم امنیتی منطقه خلیج‌فارس بوده است تا این سیستم امنیتی بتواند به‌زعم آن‌ها تضمین‌گر امنیت و بقای رژیم‌های کوچک منطقه در مقابل دولت‌ها و بازیگران بزرگ و مقتدر منطقه باشد. به عبارتی دولت‌های حاشیه خلیج‌فارس تداوم حکومت‌داری خود را بر حضور نظامی دولت‌های خارجی بناکرده‌اند (عزتی و همکاران، ۱۳۹۶). سه مؤلفه سرنوشت کشورهای خلیج‌فارس را با دنیای غرب پیوند داده است: امنیت،

نفت و تجارت. کشورهای منطقه خلیج فارس در جستجوی رهایی از فشارهای سیاسی، تعیین سرنوشت آینده و تضمین حاکمیت‌های خود در چارچوب نظام بین‌المللی هستند (شریفی و آجودانی، ۱۳۹۱: ۹۶).

از آنجایی که منطقه خلیج فارس سرشار از منابع انرژی است، همواره شاهد حضور قدرت‌های بزرگ خارج از منطقه بوده است که به منظور تسلط سیاسی و اقتصادی در دوره‌های مختلف، قدرت‌های بزرگ برنامه‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت تدوین کردند (پاشاپور، ۱۳۹۷: ۴۵). کشورهای حوزه خلیج فارس به‌خصوص کشورهای عربی که همواره در تنش و درگیری قرار دارند. بیشتر درآمد حاصله از صادرات نفت را صرف واردات اسلحه می‌کنند که از این لحاظ برای کشورهای صادرکننده اسلحه که قدرت‌های بزرگ هستند بسیار بااهمیت است (حسن‌نیا، ۱۳۹۰). منطقه خلیج فارس و تنگه هرمز هم اهمیت منطقه‌ای دارند و هم این‌که از نظر امنیتی بسیار شکننده هستند. ایران خواهان امنیت مشارکت‌جویانه منطقه‌ای و بازدارندگی امنیتی منطقه‌ای در مقابل تهدیدات امنیتی قدرت‌های فرامنطقه‌ای است (عاشوری و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۰۱).

برخی از علائق ژئوپلیتیکی مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس به‌طور خلاصه عبارت‌اند از:

- موقعیت حساس و استثنایی منطقه خلیج فارس و اهمیت آن در مبادلات اقتصادی و تجاری

- تنگه راهبردی هرمز و موقعیت استراتژیکی آن

- وجود بندرها و گمرکات مهم در جمهوری اسلامی ایران و کشورهای منطقه

- برخورداری از موقعیت بحری جمهوری اسلامی ایران و کشورهای جنوب خلیج فارس

- دین مشترک (اسلام) و دستیابی به اتحاد مسلمانان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین

انگیزه‌ها برای گسترش همکاری و روابط با کشورهای اسلامی

- جمعیت زیاد و ظرفیت مسلمانان در سایر کشورهای جهان

- وجود عده بی‌شماری از ایرانیان در کشورهای منطقه (به‌ویژه امارات متحده عربی) و

مردم عرب‌زبان در جمهوری اسلامی ایران

- وجود شیعیان و پیوند مذهبی جمهوری اسلامی ایران با شیعیان منطقه (بحرین،

عربستان)

- ذخایر نفت و گاز منطقه به‌عنوان یکی از منافع و علائق مشترک

- تبادلات دو و چندجانبه در خصوص طرح‌های انرژی و نفت و گاز

- ایجاد روابط اقتصادی امنیتی قوی در منطقه (در قالب همکاری‌های دو و چندجانبه)

- جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی (چین و اروپا) در حوزه بهره‌برداری از منابع انرژی
- مشترک بودن میدان عظیم پارس جنوبی در خلیج فارس بین ایران و قطر
- تجارت بین‌الملل و همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای
- ایجاد ارتباط و تعامل با کشورهای دارای اشتراکات فرهنگی - تاریخی و دینی
- عضویت جمهوری اسلامی ایران و تمامی شش کشور جنوبی خلیج فارس در سازمان کنفرانس اسلامی
- روابط نزدیک جمهوری اسلامی ایران و کشورهای منطقه با عمان
- نظارت و کنترل ایران و عمان در حفظ امنیت تنگه راهبردی هرمز
- تشکیل پیمان‌های امنیتی با برخی از کشورهای منطقه مانند عمان (شاملو، ۱۳۹۹: ۲۴۸).

برخی از چالش‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس به‌طور خلاصه عبارت‌اند از:

- حضور و مداخله قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای در تنگه هرمز
- تجانس مذهبی قطر با عربستان و تضاد با ایران به‌عنوان قدرت‌های منطقه‌ای
- عدم تجانس ایران از لحاظ نژادی و ترکیب قومی و زبانی با کشورهای منطقه
- اختلاف در مورد بهره‌برداری از منابع هیدروکربنی و انرژی
- نظام‌های غیر دمکراتیک کشورهای منطقه
- تحریف حقایق تاریخی و استفاده کشورهای منطقه از عنوان مجعول در رابطه با نام خلیج فارس

- حضور و نفوذ فراوان بیگانگان در تمامی کشورهای منطقه خلیج فارس
- عقد قرارداد همکاری ناتو با اعضای شورای همکاری خلیج فارس از سال ۲۰۰۴
- سیر صعودی خریده‌های نظامی اعضای شورای همکاری خلیج فارس
- حضور نظامی آمریکا در منطقه و در اختیار گرفتن پایگاه‌های نظامی متعدد
- شکل‌گیری ائتلاف نظامی (شاملو، ۱۳۹۹: ۲۵۹).

- توسعه همکاری و تعامل کشورهای حوزه خلیج فارس با رژیم صهیونیستی (دولت آمریکا در زمان اوباما در قبال مسائل غرب آسیا و به‌ویژه در مورد چهار مسئله اعراب - رژیم صهیونیستی، مسئله افغانستان و مسئله عراق و پرونده هسته‌ای ایران معتقد به

بازنگری در سیاست‌های دوران ریاست جمهوری جورج بوش بود. در این دوران آمریکا و رژیم صهیونیستی حداقل در دو مورد از چهار مورد مذکور تفاوت‌ها و اختلاف‌های متعددی را در مقابل هم به نمایش گذاشتند (پورحسن و قربانی، ۱۳۹۷: ۳۶).

اهمیت خلیج فارس و تنگه هرمز برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

۱- موقعیت جغرافیایی

۲- بازار مصرف

۳- ذخایر عظیم نفت و گاز

۴- نقش فرهنگی و ایدئولوژیکی (طائر، ۱۳۹۴: ۱۲۶).

پیشینه‌های پژوهش

(۱) زهرا احمدی پور و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل ژئوپلیتیکی فرصت‌ها و چالش‌های همگرایی در منطقه غرب آسیا» بر مبنای عوامل ژئوپلیتیکی ضمن بررسی موضوع و با توجه به حضور کنشگران مختلف در منطقه (منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای) به فرصت‌ها و چالش‌های همگرایی در منطقه غرب آسیا پرداخته و آن‌ها را احصاء کرده است. وی در پایان چنین نتیجه‌گیری می‌کند، چالش‌های ژئوپلیتیکی که مانع از همگرایی کشورها می‌شوند عبارت‌اند از:

۱- فقدان مردم‌سالاری حقیقی در کشورهای منطقه و عدم ثبات نظام‌های سیاسی؛

۲- عدم آمادگی بسترهای فکری، سیاسی و اجتماعی برای نزدیکی و همگرایی؛

۳- تنوع قومی و فرهنگی؛

۴- تنش‌های سیاسی و اختلافات مرزی میان کشورهای منطقه؛

۵- سیاست‌های تفرقه‌افکنانه قدرت‌های مداخله‌گر در سایه عدم اعتماد متقابل کشورها؛

۶- ساختارهای ضعیف اقتصادی و اقتصاد تک‌پایه و غالباً استوار بر صدور مواد خام و اولیه.

(۲) هرسیچ و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «روابط کشورهای منطقه خلیج فارس و ایران از منظر واگرایی» به بررسی روابط کشورهای منطقه خلیج فارس و جمهوری اسلامی ایران از منظر نظریه‌های روابط بین‌الملل (واگرایی) پرداخته است. وی در این تحقیق ضمن محیط‌شناسی منطقه و چگونگی روابط در پایان نتیجه می‌گیرد که

موانع بسیاری بر سر راه نهادهای سازی و تقویت روابط همکاری میان ایران و کشورهای منطقه خلیج فارس وجود دارد. مسائل ریشه‌دار فرهنگی و تفاوت‌های ایدئولوژیکی میان ایران و همسایگان خود جدایی انداخته است.

اگرچه «احساس امنیتی‌سازی روابط خارجی» ایجاد توازن در روابط میان ایران و همسایگان جنوبی خود را از طریق اهداف غیرعادی مشروعیت می‌دهد و زمینه‌های ایران‌هراسی را تقویت می‌کند، اما این امر خبر از تسریع مسابقه تسلیحاتی و هسته‌ای در منطقه می‌دهد و از همه مهم‌تر این‌که قابلیت رویارویی کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس را در مواجهه با آمریکا کاهش می‌دهد.

(۳) کرمی و دوست‌محمدی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و عمان در قبل و بعد از انقلاب اسلامی» به تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و عمان در قبل و بعد از انقلاب اسلامی پرداخته‌اند. این محققین با بررسی روابط ایران قبل از انقلاب (نبرد ظفار) و بعد از انقلاب (اقدامات میانجی‌گرایانه عمان) و روابط حسنه فی‌مابین در زمان سلطان قابوس، در پایان به این نتیجه می‌رسند که اشتراکات تاریخی-فرهنگی در قالب وجود مذهب اباضیه در عمان و تشیع در ایران و تاریخ و فرهنگ مشترک در کنار ژئوپلیتیک تنگه هرمز، موجب نوعی روابط پایدار شده است. عمان، شریک ایران در مدیریت تنگه هرمز، علی‌رغم اینکه عضوی از شورای همکاری خلیج فارس بوده، اما کمترین اختلافات را با ایران در دوره قبل و بعد از انقلاب داشته است.

(۴) کنگره آمریکا (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان «سیاست دفاعی و خارجی ایران» به بررسی روابط و سیاست‌های دفاعی کشورهای منطقه و جمهوری اسلامی ایران پرداخته و در پایان چنین نتیجه‌گیری کرده است که رهبران ایران و عربستان سعودی یکدیگر را به تلاش برای هژمونی منطقه‌ای متهم می‌کنند. امارات در مورد مسائل ایران با عربستان سعودی هماهنگ است. از سال ۱۹۹۵، قطر یک حدّ وسط را میان خصومت ضد ایرانی و تعامل پایدار با ایران اتخاذ کرده است. بحرین پیوسته ایران را به حمایت از جناح‌های شیعه که گفته می‌شود به‌طور جداگانه از مخالفان تحت سلطه جوامع سیاسی صلح‌آمیز فعالیت می‌کنند، متهم کرده است. مقامات عمانی ادعا می‌کنند که رهبری عمان هماهنگ‌ترین رابطه را با رهبری ایران در بین هر یک از کشورهای حوزه خلیج فارس دارد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر نوع و هدف، کاربردی و از نظر رویکرد، کیفی و هم‌زمان آینده‌پژوهانه و توصیفی به شمار می‌رود. این تحقیق دارای محتوای آینده‌نگارانه بوده و ضمن تلاش در جهت ارائه موضوع تحقیق، تصویری از آینده روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای منطقه خلیج فارس ارائه کند. با توجه به ماهیت کیفی بودن تحقیق، برای مطالعه روش «تحلیل محتوا» انتخاب شد. تحلیل محتوا یکی از مهم‌ترین روش‌های تحقیق کیفی است که در پی شناخت اطلاعات، به تحلیل آن‌ها می‌پردازد؛ در واقع روشی قابل قبول در بررسی‌های متنی است. این متن می‌تواند کتاب‌ها، مقاله‌ها، بحث‌ها و مصاحبه‌ها، اندیشه‌ها، دیدگاه اندیشمندان، روزنامه‌ها، اسناد تاریخی و نظامی، سخنرانی‌ها، محاورات رسمی و غیررسمی، تبلیغات و یا هر رخداد ارتباطی دیگر باشد. (شکوهی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۷۲). جامعه آماری اسنادی در این تحقیق شامل اطلاعات و منابعی در رابطه با کشورهای جنوب خلیج فارس و روابط آن‌ها با جمهوری اسلامی ایران و معانی و مفاهیم مرتبط با این حوزه است. جامعه آماری غیر اسنادی که شمار نخبگانی حوزه‌های دفاعی امنیتی و نظامی به تعداد نه نفر با ویژگی‌های زیر است:

- ۱- در حوزه‌های روابط بین‌الملل و ژئوپلیتیک و منطقه خلیج فارس دارای تخصص باشند.
- ۲- دارای مشاغل راهبردی و یا هم‌تراز باشند.

بر این اساس ابتدا با توجه به هدف پژوهش اقدام به انجام مصاحبه عمیق شد. پس از پیاده‌سازی و محدود کردن متن مصاحبه‌ها، واحد تحلیل و ثبت هر پیام در داخل گروه مشخص و بر اساس آن مقوله‌های فرعی شکل گرفت، سپس با پالایش مقوله‌های فرعی مقوله‌های اصلی تعیین شد (بختیاری، ۱۴۰۱: ۷۷). برای بالا بردن پایایی مصاحبه، سؤال‌ها را به‌گونه‌ای دیگر و در زمان‌های مختلف مطرح کرده که پاسخ‌های یکسانی دریافت شده است. با توجه به این که محقق ضمن فیش برداری، منابع مربوطه را به‌طور دقیق ذکر و ذیل هر مطلب درج کرده است، بنابراین پایایی مطالب توسط مدارک علمی انتخابی مشخص شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این تحقیق برای احصاء داده‌های کیفی با نه نفر مصاحبه انجام و اشباع نظری حاصل شد. سپس مقوله‌های حاصل از مصاحبه در انتهای هر واحد ثبت و در داخل گروه قرار

گرفت. در قسمت مقوله‌های فرعی با توجه به هدف پژوهش «واحد تحلیل» انتخاب و مقوله‌های فرعی متن بر اساس آن تعیین گردید. در این مرحله تعداد ۲۸ مقوله فرعی حاصل از تحلیل داده‌ها به دست آمد. در مرحله آخر که دسته‌بندی، تلخیص، پالایش هست مقوله‌های به‌دست‌آمده مورد ارزیابی و پالایش قرار گرفته و مقوله‌هایی انتخاب می‌شوند که با اهداف و سؤال پژوهش مطابقت بیشتری داشته باشند.

۲) دسته‌بندی، تلخیص و پالایش مقوله‌های فرعی و اصلی

در این پژوهش در مجموع تعداد ۲۸ مقوله فرعی از ۴۱ مقوله پالایش شده و در قالب پنج مقوله اصلی دسته‌بندی شد. جهت نام‌گذاری مقوله‌ها سعی بر این است که بر اساس مفاهیم مشترک و مشابهی که از مقوله‌های فرعی به‌دست‌آمده، نامی انتخاب شود که بیشترین ارتباط منطقی را با داده‌هایی که مقوله نمایانگر آن است، داشته باشد.

جدول (۳) مقوله‌های اصلی و فرعی مرتبط

ردیف	مقوله اصلی	مقوله فرعی	کد
۱	عوامل طبیعی	ایران از لحاظ در اختیار داشتن تنگه راهبردی هرمز، دارای موقعیت گذرگاهی است. این تنگه از شاه‌رگ‌های حیاتی اقتصاد جهان است.	۶-۴-۲-۱
		عمان با قرار گرفتن در کناره خلیج فارس، دریای عمان و اقیانوس هند از موقعیت راهبردی مهمی برخوردار است.	۹-۷-۵-۲
		با نگرش به موقعیت جغرافیائی قطر، همچنین حجم بالای مبادلات تجاری و نفتی با ژاپن و آسیای شرقی و کشورهای غربی اروپا و آمریکا و ذخایر عظیم گاز و نفت، وابستگی اقتصاد قطر به حمل‌ونقل دریایی و اتکای آن به تنگه هرمز را ثابت می‌کند.	۹-۸-۶-۴
۲	عوامل اقتصادی	ساخت جزایر مصنوعی توسط امارات و گسترش آب‌های سرزمینی و تهدید جزایر ایرانی به‌ویژه جزیره استراتژیک ابوموسی	۹-۸-۴-۳
		تولید نفت و گاز طبیعی، بسیاری از کشورهای حاشیه خلیج فارس را قادر ساخته است تا از دایره بسته گسترش جمعیت و خدمات و منابع ناکافی رهایی یابند و درآمدهای هنگفتی را کسب کنند.	۷-۵-۳-۱
		رابطه ایران با امارات متحده عربی بسیار مهم است. چون امارات بالاترین سطح روابط اقتصادی با ایران را در میان کشورهای جنوب خلیج فارس دارد.	۹-۸-۷-۴-۱
		از طرفی ایران به خاطر مسائل ارزی و اقتصادی و سرمایه‌ها و ایرانیانی که در آنجا وجود دارند به امارات وابستگی دارد.	۷-۶-۵-۳-۲

۹-۷-۵-۴-	نفت و گاز، ویژگی‌های ژئواستراتژیک و برخی علائق مذهبی، زبانی و فرهنگی سه زمینه اصلی حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای در خلیج فارس بوده است.	
۸-۶-۵-۴-۲-	کویت دارای یکی از عظیم‌ترین ذخایر نفت و گاز در جهان است. از این رو طی سالیان متمادی، نفت به‌طور مداوم در اقتصاد کویت نقش اساسی و حیاتی داشته است.	
۹-۸-۵-	درآمد حاصل از نفت در حدود ۸۰ درصد درآمدهای ایران از محل مبادلات مرزی خارجی را تشکیل می‌دهد	
۶-۵-۴-۲-	عربستان سعودی پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نقش بسیار مهمی در مختصات راهبردی ایالات متحده آمریکا در منطقه غرب آسیا (خاورمیانه) ایفا کرده است. رابطه ایران و عربستان همواره در وضعیت دوستانه، رقابت و کش‌وقوس قرار دارد.	
۶-۵-۴-۳- ۸-۷-	امارات نخستین کشور عربی است که مرز جغرافیایی با رژیم صهیونیستی ندارد، اما با این رژیم توافق صلح امضا کرد و این دستاورد مهمی برای این رژیم است.	
۸-۷-۶-۲-۱-	مهم‌ترین چالش ژئوپلیتیکی حاکم بر روابط ایران و کشورهای جنوب خلیج فارس در قالب تئوری سازه‌انگاری مبتنی بر ادراک ناقص و سوءبرداشت از منافع طرفین و نیز معمای امنیت بر اساس تعریف درونی یا بیرونی از تهدید، قابل تعریف است.	
۹-۸-۷-۳-	پس از روی کار آمدن سلطان قابوس فقید روابط هر چه گسترده‌تر با کشورها در دستور کار خارجی این کشور قرار گرفت.	
۹-۶-۳-	جمهوری اسلامی ایران با عمان روابط خوبی دارد. چون عمانی‌ها از شبه‌جزیره عربستان دور هستند و از طرفی هم کنترل تنگه هرمز را با ایران در اختیار دارند، قدرت‌های فرامنطقه‌ای نگاه خوبی به عمان دارند.	
-۹-۸-۷-	در وضعیت کنونی نیز ایران می‌تواند روابطش را با قطر بهبود بخشد. قطر تاکنون روابط خوبی با ایران داشته است.	
۹-۶-۳-	جمهوری اسلامی ایران در روابط با بحرین باید راه‌های گفتگو و مذاکرات را باز نموده و به بحرین اعلام دارد بایستی شیعیان در حکومت بحرین حضور داشته و سهم قابل توجهی داشته باشند.	
۸-۷-۶-۵-	مناسبات ژئوپلیتیکی کنونی حاکم بر روابط کشورهای منطقه مورد اشاره، تابع منطق ژئوپلیتیکی برآیند مثبت عوامل درون منطقه‌ای و روند تکامل ژئوپلیتیکی آن نیست و متأثر از نیروهای قدرتمند خارجی و اهداف شوم بازیگران جهانی است.	
۷-۵-۴-۱-	اصولاً سیاست خارجی کویت عمدتاً بر موضوعات امنیت منطقه‌ای متمرکز شده و این کشور پس از عملیات توفان صحرا به همکاری نظامی با کشورهای غربی ادامه داده است.	

۸-۷-۶-۵	دولت‌های حوزه خلیج فارس از زمان پیدایش، همواره تلاش کرده‌اند، تأمین امنیت و بقای دولت خود را به قدرت نظامی و دفاعی دولت‌های قدرتمند فرامنطقه‌ای گره بزنند.	عوامل نظامی	۴
۶-۵-۴-۲ ۸-۷	سیر صعودی خریدهای نظامی اعضای شورای همکاری خلیج فارس		
۹-۸-۷	حضور نظامی آمریکا در منطقه و در اختیار گرفتن پایگاه‌های نظامی متعدد شکل‌گیری ائتلاف نظامی		
۹-۸-۷-۴-۱	ویژگی‌های جغرافیایی، عوامل دینی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، کشور عربستان را از اهمیتی راهبردی در منطقه و جهان برخوردار ساخته و از نفوذ فراوانی در جهان اسلام برخوردار و کشوری تعیین‌کننده در جهان اسلام است.	عوامل فرهنگی اجتماعی	۵
۶-۵-۳-۱ -۷	دولت‌های این منطقه دارای بافت ناهمگون فرهنگی و قومیتی شده و این مسئله رهبران سیاسی آنان را به منظور حفظ یکپارچگی سیاسی به اقتدارگرایی سوق داده است.		
۹-۷-۵-۴	دین مشترک (اسلام) و دستیابی به اتحاد مسلمانان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین انگیزه‌ها برای گسترش همکاری و روابط با کشورهای اسلامی		
۶-۵-۴-۲	وجود عده بی‌شماری از ایرانیان در کشورهای منطقه (به‌ویژه امارات متحده عربی) و مردم عرب‌زبان در جمهوری اسلامی ایران		
۹-۸-۵	وجود شیعیان و پیوند مذهبی جمهوری اسلامی ایران با شیعیان منطقه (بحرین، عربستان)		
۶-۵-۴-۳	عدم تجانس ایران از لحاظ نژادی و ترکیب قومی و زبانی با کشورهای منطقه		

در این گام ۲۸ مقوله فرعی ویرایش شده، در قالب پنج مقوله اصلی عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی اجتماعی و نظامی انتخاب شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

منطقه بزرگ خلیج فارس و تنگه هرمز از نگاه تئوری پردازان و راهبرد پردازان روابط بین‌الملل از مهم‌ترین و حساس‌ترین نقاط جهان محسوب می‌شود. اهمیت روزافزون انرژی، نفت و گاز در معادلات اقتصاد جهانی و موقعیت ژئواستراتژیک خلیج فارس از عمده مباحثی است که بر نقش قابل توجه این منطقه از جهان در معادلات جهانی افزوده است. ساختار سیاسی و امنیتی، نظامی، اقتصادی و حتی اجتماعی کشورهای جنوب خلیج فارس به نحوی در درجه اول ایالات متحده و در درجه دوم به برخی از کشورهای اروپایی مانند انگلستان و فرانسه وابسته است که خروج آن‌ها از این ساختارهای مدنظر

قدرت‌های غربی، برایشان مشکل‌ساز می‌شود. در واقع اگر این کشورها بخواهند خارج از استراتژی ژئوپلیتیکی رابطه‌شان را با ایران برقرار کنند، دچار مشکلاتی در ساختار سیاسی خودشان می‌شوند؛ این بدان معنی است که اگر کشوری مثل آمریکا رابطه‌اش با ایران خصمانه است و ایران را در فشار حداکثری قرار داده است، اگر متحدان منطقه‌ای‌اش مانند عربستان و بحرین و سایر کشورها بخواهند با ایران رابطه خوبی داشته باشند، در واقع در تضاد با سیاست‌های ایالات متحده آمریکا قرار می‌گیرند. در روابط بین جمهوری اسلامی ایران با کشورهای جنوب خلیج فارس از منظر ژئوپلیتیک چند نکته مهم حائز اهمیت است که عبارت‌اند از:

۱. تأثیر و فشار کشورها و قدرت‌های فرامنطقه‌ای بر روابط کشورهای جنوب خلیج فارس با جمهوری اسلامی ایران؛
۲. عوامل شکل‌دهنده و تقویت‌کننده روابط جمهوری اسلامی ایران و این کشورها از دیدگاه ژئوپلیتیکی؛
۳. تأثیر روابط درون‌گروهی این کشورها در روابط با جمهوری اسلامی ایران.

روابط ایران و کشورهای جنوب خلیج را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

الف) دسته اول کشورهایی مانند عربستان، امارات متحده عربی و بحرین که در موضع تنش است و همسو با سیاست‌های آمریکا هستند.

ب) دسته دوم کشورهایی مانند عمان و قطر که همسو با جمهوری اسلامی و در موضع تعامل با جمهوری اسلامی ایران هستند.

ج) دسته سوم کشوری مانند کویت است که حد وسط را در سطح روابط دارد و گاهی در موضع تعامل و گاهی در موضع تخاصم و هم سو با سیاست‌های آمریکا و عربستان قرار می‌گیرد. برخی نکات دیگر عبارت‌اند از:

۱. از منظر تئوری‌سازاننگاری، مبانی هویتی هرکدام از طرفین در موارد متعددی در تعارض و تضاد با مبانی هویتی دیگری قرار می‌گیرد.
۲. ایران و برخی از کشورهای منطقه اختلاف ماهوی دارند؛ ضرورت و پیشران‌های منطقه‌ای و خارجی نیز به ایران و این کشورها در پیمان‌های منطقه‌ای در سطح راهبردی اجازه همکاری نمی‌دهد؛ اما این کشورها می‌توانند با تقویت روابط و بهره مناسب از فرصت‌ها زمینه‌های تقویت روابط را بیش‌ازپیش فراهم آورند.

۳. امنیت خلیج فارس با حضور بیگانگان نه تنها فراهم نمی‌شود، بلکه خود این حضور باعث ایجاد ناامنی در منطقه نیز شده و امنیت جمهوری اسلامی ایران را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. علت حضور بازیگران فرامنطقه‌ای وجود منابع غنی انرژی فسیلی و نیاز وافر است که کشورهای توسعه‌یافته برای صنایع پیشروی خود به آن نیاز دارند.
۴. امنیت عامل محوری برای ایران و کشورهای منطقه است. ایران و کشورهای منطقه برای تأمین انتقال نفت نیازمند منطقه امن هستند.
۵. ایران در رفتار خود نشان داده است که در روابط با کشورهای جنوب خلیج فارس، همواره به دنبال ارتقاء روابط و جلوگیری از تنش در منطقه بوده است (همگرایی).
۶. تأکید کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس بر استفاده از نام‌های مجعول برای خلیج فارس و حاکمیت بر جزایر مورد ادعای امارات، حمایت معنوی از جنبش‌های شیعی معترض که اغلب در زمره کشورهای عضو شورای همکاری هستند، مخالفت با حضور نظامی آمریکا در خلیج فارس و تلاش برای برقراری امنیت توسط کشورهای منطقه از جمله مواردی است که در شکل‌گیری برساخته‌های ذهنی سیاست‌مداران حاشیه جنوبی خلیج فارس تأثیر منفی داشته است.
۷. ایران و کشورهای نامبرده با خلیج فارس هم‌مرز هستند و هر رخدادی در خلیج فارس ناگزیر بر سرنوشت این کشورها تأثیر می‌گذارد. علائق مشترک این کشورها می‌تواند در ثبات جریان انرژی، حفظ و نگهداری محیط‌زیست دریایی خلیج فارس، امنیت کشتیرانی و تجارت مطمئن کالا و تعاملات مشترک ساکنین کرانه‌های ساحلی با همدیگر، مطابق رویه تاریخی هزاران ساله باشد.
۸. اگرچه مسائلی مانند شیوه حکمرانی، رقابت ایدئولوژیک و مداخله کنشگران خارجی در صدر عوامل مؤثر بر زیست سیاسی کشورهای منطقه خلیج فارس و کنش متقابل این کشورها در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند؛ اما لایه‌های اقتصادی در ارتباط با این عوامل نیز به‌نوبه خود بسیار پررنگ هستند.
۹. علی‌رغم اینکه روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس در برخی از برهه‌های زمانی روابطی مبتنی بر تنش و سوءتفاهم بوده است؛ اما عواملی چون دین اسلام، ژئوپلیتیک مشترک، نفت و ساختارهای قومی قبیله‌ای باعث نزدیکی و برخی مشابهات شده است و ایران در رفتار خود نشان داده است که در روابط با این کشورها همواره به دنبال همگرایی و ارتقاء روابط و جلوگیری از تنش در منطقه بوده است و این

کشورها می‌توانند با در نظر گرفتن علائق ژئوپلیتیکی و بهره‌مندی مناسب از فرصت‌ها و کاهش تنش‌ها، زمینه‌های تقویت روابط را بیش‌ازپیش فراهم آورد.

۱۰. در پایان باید اذعان داشت با توجه به اینکه ایران قدرت اول منطقه است و دارای جایگاه و منزلت ژئوپلیتیکی مهمی در منطقه و جهان اسلام است، می‌تواند با بهره‌مندی از عوامل ژئوپلیتیک حوزه خلیج فارس، به کاهش تنش در منطقه و برقراری روابط دوستانه و فضای اعتمادساز در روابط با این دولت‌ها اقدام کند؛ زیرا اعتماد میان دولت‌ها می‌تواند به درک اشتراکات منافع و تهدیدات منجر شود و این درک به‌نوبه خود می‌تواند زمینه‌ساز پیمان دسته‌جمعی باشد.

پیشنهادهای

به‌طور کلی این تحقیق قابل توسعه است و پیشنهاد می‌شود:

(۱) برنامه‌ریزان سیاست خارجی و اقتصادی، عوامل ژئوپلیتیکی، فرصت‌ها و تهدیدهای فراروی جمهوری اسلامی ایران در روابط با کشورهای حوزه خلیج فارس را در برنامه‌های هدفمند کاهش تنش و افزایش توسعه روابط به‌ویژه اقتصادی و سیاسی، مدنظر قرار دهند.

(۲) طراحی الگوی تقویت تعامل سازنده و کاهش تنش و منازعات با کشورهای منطقه را در دستور کار مطالعاتی قرار دهند.

(۳) با توجه به موقعیت راهبردی و ژئوپلیتیکی کشور و نقش ارتباطی تنگه هرمز و به‌منظور ارتقاء جایگاه و منزلت ژئوپلیتیکی کشور در منطقه و جهان، پیشنهاد می‌گردد مسئولین ذی‌ربط نسبت به برنامه‌ریزی‌های کلان راهبردی برای ساماندهی و ایجاد نهادهای منطقه‌ای و بین‌المللی از طریق برقراری پیوند بین منافع سایر کشورهای حوزه خلیج فارس اقدام کنند.

(۴) جهت اشراف اطلاعاتی بر حوزه خلیج فارس و جزایر ایرانی، نهادهای لشگری با ایجاد مرکزی تحت عنوان مرکز اطلاعات خلیج فارس، کلیه فعالیت‌ها و اقدامات در این حوزه را رصد کرده و پس از بررسی‌های لازم و به‌موقع در اختیار سطوح مختلف لشگری، مدیریتی و اجرایی کشور قرار دهند.

قدردانی

از دفتر تحقیقات نظری آجا بابت پیگیری‌ها و هماهنگی‌های لازم جهت برگزاری جلسات خبرگی پژوهش حاضر و نیز کلیه اندیشمندان و پژوهشگرانی که در خلال تحقیق، خالصانه دیدگاه‌ها و نقطه نظرات علمی و کارشناسی خود را ارائه کردند، به‌ویژه جناب آقای دکتر عبدالرضا فرجی‌راد و دکتر محمدرضا حافظ‌نیا تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع

الف - منابع فارسی

- احمدی‌پور، زهرا؛ قادری حاجت، مصطفی و مختاری هشی حسین. (۱۳۸۹)، تحلیل ژئوپلیتیکی فرصت‌ها و چالش‌های همگرایی در منطقه غرب آسیا، دو فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، (۱): ۱۷۹-۱۴۶
- ارغوانی، فریبرز؛ خوش‌گفتار، حسن. (۱۳۹۶)، بلوک‌های تجاری منطقه‌ای در خاورمیانه؛ بررسی چالش‌ها از منظر اقتصادی، فصلنامه سیاست خارجی، ۳۱(۴): ۹۸-۸۰
- اقبالی، ناصر؛ عاشوری، غلامرضا، نجفی، عباس و عالی فرجام، سجاد. (۱۳۹۵)، نقش ایران و آمریکا در امنیت خلیج فارس با تأکید بر دوران بعد از انقلاب اسلامی و استراتژی فرمانطقه‌ای، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، (۱): ۴۶-۲۴
- بابایی، موسی حامد. (۱۳۹۴)، تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.../ایران، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.
- بختیاری، ایرج، (۱۴۰۱)، تحلیلی بر اینترنت اشیا در شبکه پدافند هوایی از منظر آسیب‌ها و تهدیدها، فصلنامه علوم و فنون نظامی، ۱۸(۶۱): ۸۲-۵۵
- بختیاری، محمد. (۱۳۸۵)، جغرافیای نظامی ایران، تهران: انتشارات آجا.
- بوالحسنی، خسرو. (۱۳۹۲)، بررسی ژئوپلیتیک ترکیه و تأثیر آن در تدوین راهبرد دفاعی ج.../ایران، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.
- بوالحسنی، خسرو؛ کیانی، سوزنا و کرمی دولت‌شاه، بهروز. (۱۳۹۹)، راهبردهای کسب قدرت برتر اقتصاد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه جنوب غرب آسیا، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۸(۱۷): ۳۱۰-۲۷۹
- پاشاپور، حجت‌الله. (۱۳۹۷)، پیامدهای ژئواکونومیکی حضور ایالات متحده آمریکا در خلیج فارس با تأکید بر ژئوپلیتیک انرژی، فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۳(۴): ۲۰۹-۱۹۷
- پورحسن، ناصر و قربانی، مرتضی، (۱۳۹۷)، تزاخم منافع آمریکا و اسرائیل در قبال ایران در دوره ریاست جمهوری باراک اوباما، تهدید یا فرصت، پنجمین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران (با رویکرد فرهنگ

(مشارکتی)

- جمالی، حسین، (۱۳۸۵). *تاریخ و اصول روابط بین‌المللی*، قم: پژوهشکده تحقیقات
- حاجی حسینی، محمد صالح، (۱۳۹۱). *بررسی نقش همکاری اقتصادی میان کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی بر کارایی سازمان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی
- حافظیان، محمدرضا، (۱۳۸۱). *جغرافیای سیاسی ایران*، تهران: سمت.
- حافظیان، محمدرضا، (۱۳۹۰). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد: انتشارات پاپلی
- حافظیان، محمدرضا و رومینا، ابراهیم، (۱۳۹۶). *علائق ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا*، *تحقیقات جغرافیایی*، ۱۹ (۱۲۵): ۲۰-۹
- حسن‌نیا، محمد، (۱۳۹۰). *تحول در کانون‌های تجاری خلیج فارس*، فصلنامه کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ۱۵۵: ۲۲-۴۴
- جوانی، نادر و همکاران، (۱۴۰۲). *راهبردهای قدرت آفرین جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس*، فصلنامه علمی آینده‌پژوهی، ۸ (۲۹): ۳۸-۹
- جهانشاهی، علی و نبی‌زاده، بابک و پناهی، بابک، (۱۳۹۸). *راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نقش عوامل ژئوپلیتیکی جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار مناطق مرزی شمال شرق کشور*، *مجله سیاست دفاعی*، ۲۷ (۱۰۷): ۱۲۴-۸۷
- رستمی، محسن، (۱۳۹۸). *آینده‌پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی*، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی
- رشید، غلامعلی، (۱۳۸۶). *نقش عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی (مطالعه موردی: ایران نسبت به عراق)*، رساله دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده مدیریت
- رشید، غلامعلی، (۱۳۸۹). *جزوه درسی ژئوپلیتیک*، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی
- سیف‌زاده، حسین، (۱۳۸۴). *تئوری‌های مختلف در روابط بین‌المللی*، وزارت امور خارجه.
- سیف‌زاده، حسین، (۱۳۸۶). *نظریه‌پردازی در روابط بین‌المللی*، تهران: نشر سفیر.
- شاملو، رضا، (۱۳۹۹). *تحلیل ژئوپلیتیکی روابط کشورهای جنوب خلیج فارس و ج.ا. ایران و ارائه راهبردهای دفاعی*، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی
- شریفی، کیومرث، (۱۳۸۹). *راهنمای تجارت با قطر*، تهران: شرکت چاپ و نشر
- شریفی، شهاب و آجودانی، (۱۳۹۲). *الزامات ژئوپلیتیک پیمان دفاعی مشترک کشورهای حوزه خلیج فارس*، فصلنامه علوم و فنون نظامی، ۹ (۲۳): ۱۰۶-۸۷
- شکوهی، حسین؛ قرایی آشتیانی، محمدرضا و احدی، محمد و حاجیلو، علی، (۱۴۰۱). *بررسی نقش ریز پرنده‌ها در جنگ‌های آینده*، *مطالعات دفاعی استراتژیک*، ۸۷: ۱۸۲-۱۵۹
- صفوی، یحیی، (۱۳۸۱). *مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی*، تهران: سازمان جغرافیایی

- عباسی، ابراهیم؛ طالبی، صغرا و نجات، سید علی (۱۳۹۴)، اهمیت استراتژیکی تنگه هرمز در مقایسه با تنگه‌های بین‌المللی جهان، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی، ۱۳: ۲۹-۸
- عبدالله خانی، علی. (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی، تهران: ابرار معاصر
- عزتی، عزت‌الله؛ عاشوری، غلامرضا و مرتضایی، شیدا. (۱۳۹۶)، بررسی و تحلیل ساختار امنیتی خلیج فارس و تنگه هرمز در راستای الگوی امنیتی بازدارندگی با تأکید بر نقش راهبردی منطقه‌ای و بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۲: ۳۳-۱۲
- عزتی، عزت‌الله و یزدان‌پناه درو، کیومرث. (۱۳۸۶)، تحلیلی بر ژئوپلیتیک پیمان اقتصادی-امنیتی شانگهای با تأکید بر چشم‌انداز عضویت ایران در این سازمان، فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، (۳): ۱۸۹-۱۲۵
- فرجی‌راد، عبدالرضا و قربانی نژاد، رباباز. (۱۳۹۵). تبیین تأثیر عوامل فرهنگی بر تنش و منازعه در خاورمیانه، فصلنامه مطالعات میان‌فرهنگی، ۱۱(۷۸): ۱۸۹-۱۶۵
- فرجی‌راد، عبدالرضا و هاشمی، مصطفی. (۱۳۹۴)، نقش نظام‌های سیاسی نامتجانس خلیج فارس در بی‌ثبات‌سازی امنیت منطقه، فصلنامه مجلس و راهبرد، (۸۲): ۶۹-۴۴
- فرجی‌راد، عبدالرضا و قاسمی، نرگس، (۱۳۹۱)، ژئوپلیتیک نوین اروپا و تأثیر آن بر روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر دوران پس از جنگ سرد و شکل‌گیری اتحادیه اروپا)، فصلنامه جغرافیای سرزمین، ۹(۳۵)، ۳۰-۱۷
- قربانی نژاد، رباباز؛ حافظ‌نیا، محمدرضا و احمدی‌پور، زهرا و قوام، عبدالعلی. (۱۳۹۳)، بررسی مفهوم منازعه در نظریه‌های روابط بین‌الملل و ژئوپلیتیک، فصلنامه راهبرد، ۲۳(۷۰): ۲۶۵-۲۹۱
- قنبری جهرمی، حسین. (۱۳۹۴)، تدوین راهبردهای دفاع از جزایر ج.ا. ایران در خلیج فارس متناسب با تهدیدات ناهم‌تراز در افق چشم‌انداز ۱۴۰۴، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.
- کامران، حسن و کرمی، افشین. (۱۳۹۳)، بررسی روابط ایران و شورای همکاری خلیج فارس از منظر تئوری سازه‌انگاری، فصلنامه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۳۳: ۱۵۴-۱۶۹.
- کرمی، امیرسعید و دوست‌محمدی، احمد، (۱۳۹۵)، تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و عمان در قبل و بعد از انقلاب اسلامی، فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۲(۳): ۱۵۱-۱۲۱
- کریمی‌پور، یدالله. (۱۳۸۱)، تحلیل ژئوپلیتیک نواحی بحرانی سیستان و بلوچستان، رساله دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- عاشوری، غلامرضا و عزتی، عزت‌الله و مرتضایی، شیدا. (۱۳۹۶)، بررسی ساختار امنیتی

- خلیج فارس و تنگه هرمز در راستای الگوی امنیتی بازدارندگی با تأکید بر نقش راهبردی و منطقه‌ای و بین‌المللی، فصلنامه علمی پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۰ (۲)، ۱۹۲-۲۱۳
- مایل افشار، فرحناز. (۱۳۹۱)، بررسی تاثیر جایگاه ژئوپلیتیک در مؤلفه‌های قدرت ملی ایران، نشریه ره نامه سیاست‌گذاری سیاسی، دفاعی و امنیتی، ۱(۷): ۶۹-۳۸
 - مختاری هشی، اسفندیار و شمس، مجتبی. (۱۳۹۶)، تحلیل ژئوپلیتیک بحران یمن، مجله پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۲(۱)، ۸۹-۶۳
 - مریدی، سیاوش. (۱۳۹۱)، *ایران اقتصاد*، مرکز مطالعات فرهنگی بین‌المللی، تهران: الهدی.
 - مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۸۴)، *تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل*، تهران: انتشارات سمت.
 - مهنام، شیدا و زارع زحمتکش، صدیقه. (۱۳۹۱)، چالش‌های اجتماعی، هویتی و ساختاری خاورمیانه (مطالعه موردی عراق)، فصلنامه سیاست خارجی، ۲۶(۴)، ۱۴۲-۱۲۲
 - مؤمن، ساسان. (۱۳۹۶)، *طراحی الگوی تدوین سیاست دفاعی ج.ا.ایران با تأکید بر حوزه خلیج فارس*، رساله دکتری، تهران دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.
 - نجاتی منفرد، علیرضا. (۱۳۹۳)، *تأثیر عوامل ژئوپلیتیک کشور عمان بر راهبرد تدافعی جمهوری اسلامی ایران*، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.
 - نودری، فضل‌الله. (۱۳۹۱)، *تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران*، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی
 - نودری، فضل‌الله و مهرابی، حسین، ۱۳۹۹، تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی کشورهای محور مقاومت بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه غرب آسیا، مجله سیاست دفاعی، ۲۸(۱۱۲)، ۹۵-۶۹
 - هرسیچ، حسین؛ ابراهیمی‌پور، جواد و سید مرتضی نوعی باغبانی. (۱۳۹۳)، *روابط کشورهای منطقه خلیج فارس و ایران از منظر واگرایی*، مجله سیاست دفاعی، ۲۲(۸۸): ۳۶-۱۹
 - هالستی، کی.جی. (۱۳۸۳)، *مبانی تحلیل سیاست بین‌الملل*، (ترجمه: بهرام مستقیم و مسعود طارم)، تهران: نشر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی

ب- منابع خارجی

- Cohen, saul. b. (1994). *geopolitics in the new world era*. chapter 2 form reordering the world, edited: westviwe press.
- *Iran's Foreign and Defense Policies*. 20May 2019, Congressional Research Service.

- M. Morgan, (2002), *Regional Security Complexes and Regional Orders*, Building Security in a New World, edited by Patrick, The Pennsylvania State University Press
- Taylor, Peter J. (1998). *Political Geography*, England: Longman Scientific & Technical Longman